

PAPER DETAILS

TITLE: Göçün 60. Yilinda Almanyali Türkler: Zonguldak Ili Örneği

AUTHORS: Saban ÇELIKOGLU, Evren ATIS

PAGES: 1603-1632

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2519026>

[itobiad], 2022, 11 (3): 1603-1632

Göçün 60. Yılında Almanyalı Türkler: Zonguldak İli Örneği German Turks in the 60th Anniversary of Migration: The Case of Zonguldak Province Video Link: https://youtu.be/0WAeIE0iZso	
Şaban ÇELİKOĞLU Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi Assoc. Prof., Zonguldak Bülent Ecevit University, Ereğli Faculty of Education sabancelikoglu@beun.edu.tr / ORCID: 0000-0002-0083-7260 Evren ATIŞ Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Asst. Prof., Kastamonu University, Faculty of Humanities and Social Sciences evrencografya@gmail.com / ORCID: 0000-0002-5686-3169	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.07.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 14.09.2022
Yayın Tarihi / Published	: 23.09.2022
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July-August-September

Atıf/Cite as: Çelikoğlu, Ş. & Atış, E. (2022). Göçün 60. Yılında Almanyalı Türkler: Zonguldak İli Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (3) , 1603-1632 . doi: 10.15869/itobiad.1138880

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Şaban ÇELİKOĞLU, Evren ATIŞ).

Copyright © Published by Mustafa Süleyman ÖZCAN.

Göçün 60. Yılında Almanyalı Türkler: Zonguldak İli Örneği *

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın başta demir çelik olmak üzere ağır sanayide atılım gerçekleştirmiştir. Ancak ülkede ciddi işgücü açığının oluşması neticesinde, ilk etapta 1955'te İtalya, 1960'ta İspanya ve Yunanistan ile işgücü anlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde işgücü anlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'den Almanya'ya yoğun bir göç yaşanmış ve ülkedeki Türk nüfusu göçün 60. Yılında yaklaşık 3 milyona erişmiştir. Bugün Almanya'daki Türk nüfus dördüncü nesle ulaşmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak ele alınan bu çalışmada, Zonguldak ilinden 1961-1980 yılları arasında Almanya'ya göç etmiş ve orada yaşamış olan 50 yaşın üzerinde kadın ve erkek bireyler ile yapılan mülakatlar neticesinde Zonguldak ili özelinde Almanya'ya gerçekleştirilen göçün sosyo-ekonomik ve kültürel yanları ile toplumsal ve mekânsal yansımaları irdelenmiştir.

Çalışmada, Zonguldak ilinden Almanya'ya göç edenlerin genellikle İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) kanalıyla Ruhr havzasına gittikleri ve burada maden sektörü ile demir çelik ve makine sanayi gibi alanlarda istihdam edildikleri, Almanya'da dünyaya gelen ikinci ve üçüncü kuşak bireylerin daha çok hizmetler sektörüne yöneldiği, göç eden ailelerin tamamına yakınının yatırım için Türkiye'yi tercih ettikleri, kazançları ile konut ve arsa gibi gayrimenkullere yatırım yapmayı tercih ettikleri, göç eden ailelerinin çocuklarının Türkiye'ye aidiyet duygularının zayıflayarak da olsa devam ettiği, ancak torunlarının bağlarının kopuk olduğu gibi bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zonguldak, Dış Göç, Türk İşçi Göçü, Almanya, Kültür ve Kimlik

German Turks in the 60th Anniversary of Migration: The Case of Zonguldak Province **

Abstract

After the Second World War, Germany made a breakthrough in heavy industry, especially in the sectors of iron and steel. Nevertheless, as a result of significant labor shortage in the country, labor agreements were signed with Italy in 1955, Spain and Greece in 1960 respectively. Subsequently, a labor agreement was signed between Turkey and Germany on 30 October 1961. Following this, there has been an intense migration from Turkey to Germany and the Turkish population in the country has reached 3

* Zonguldak B. Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığının 27.12.2021 Tarih 116725 Sayılı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.

** Ethics Committee Decision was taken with the decision of the Human Research Ethics Committee of Zonguldak B. Ecevit University, dated 27.12.2021 and numbered 116725.

million in the 60th year of migration. At the present time, the Turkish population in Germany has extended as far as the fourth generation.

In this case study, which is one of the qualitative research methods, as a result of the interviews carried out with men and women over the age of 50 who immigrated from Zonguldak to Germany between 1961-1980 and lived there, the socio-economic and socio-economic effects of the migration to Germany in the Zonguldak province and the cultural aspects and social and spatial reflections were investigated.

In this study, it is deduced that those who immigrated from the Zonguldak province to Germany went to the Ruhr region through the Turkish Employment Agency (İŞKUR), and they were basically employed in the mining sector, iron and steel and machinery industry, and the second and third generation individuals who were born in Germany substantially preferred the service sector. It is also found out that almost all of the migrating families preferred Turkey for investment; they preferred to invest in real estate such as housing and land with their earnings; the children of the migrating families continued to have a sense of belonging to Turkey, albeit at a diminishing pace, but the ties of their grandchildren were severed.

Keywords: Zonguldak, International Migration, Turkish Labour Migration, Germany, Culture and Identity

Giriş

Göç, bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme olayını ifade etmektedir. Göç olgusunun iki yönü vardır: Göç almak ve dışarı göç vermek. Bu olgu uluslararası bir sınır geçilerek başka bir ülkeye yöneldiğinde uluslararası göçler adını alır. Göç istihdam olanaklarındaki mekânsal farklılıklarla bağlantılı bir olgudur. Dünya çapında bakıldığında da göçmen işçilerin, ezici bir çoğunlukla, kendi ülkelerinde iş olanakları bulamayanlardan oluştuğu görülür (Tümertekin & Özgüç, 2004, s.236-238).

Zonguldak ili 1961-1980 döneminde bir yandan başta Doğu Karadeniz illeri olmak üzere ülkenin doğu kesiminden göç alırken, bir yandan da yurt dışına göç vermekteydi. Yöre insanının madencilikteki deneyimleri, özellikle Ruhr havzasında talep görmelerini sağlamaktaydı. Zonguldak'tan Almanya'ya yapılan göçlerde işsizliğin yanı sıra, Almanya'da aynı iş için daha iyi ücret ve çalışma koşulları ile yaşam standartlarının sunulması da belirleyici olmuştur.

Bu çalışmada; Almanya'ya göçün 60. yılında Zonguldak ili özelinde, Almanyalı Türklerin bir yandan Almanya'da yaşadıkları yerler ve çalıştıkları iş kolları, yatırım durumları, sosyal ve kültürel entegrasyonunun ne düzeyde olduğu diğer yandan kendilerini göçe yönlendiren sebeplerin neler olduğu, Türkiye ile olan ilişkilerinin, ekonomik, sosyal ve kültürel yaklaşımlarının nasıl seyrettiği, Türkiye'deki toplumsal ve mekânsal yansımalarının nasıl şekillendiği gibi hususlar konu edilmiştir. Çalışma: Zonguldak ilinden Almanya'ya olan göçün neden ve sonuçlarıyla sosyo-kültürel ve ekonomik yansımaları nelerdir? temel sorusu üzerine kurgulanmıştır. Türkiye ile Almanya arasında

30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan işgücü anlaşmasının üzerinden 60 yılı aşkın bir süre geçmiş ve bugün Almanya’da yaşayan Türkler dördüncü kuşağa ulaşmıştır. Bu bağlamda araştırma sorusu üzerinde konu ile ilgili örneklemlemlerle derinlemesine görüşmeler yapılarak ulaşılan cevaplar, hem neden ve sonuçlarıyla göç sürecine ışık tutması hem de bu alanda yapılacak yeni çalışmalara referans oluşturmaları beklenmektedir.

Araştırma sorusunun incelenmesinde, ilk olarak diğer araştırmalar üzerine bir doküman inceleme süreci ile başlanmıştır. Daha sonra Zonguldak ilinden 1961-1980 yılları arasında Almanya’ya göç etmiş ve orada yaşamış olan 50 yaş üzeri kadın ve erkek bireyler ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş, elde edilen bulgular doğrudan alıntılar kullanılarak hiyerarşik bir düzen doğrultusunda aktarılmıştır. Çalışma için Zonguldak ilinin seçilmesi çok fazla göç alan ve göç veren bir il olması ve öne çıkan belirli sektörlerin göç sürecine ne şekilde yansıdığını irdeleyebilmek, 1961-1980 yılları arasında göç edelerin örneklem seçilmesi ile 60 yıllık süreç ve tüm kuşakları çalışma kapsamında değerlendirebilmek hedeflenmiştir. Bu yönüyle çalışma, diğer araştırmalardan farklı bir kurguya sahiptir ve kendine özgü bulguları barındırmaktadır.

Giriş bölümünün ardından 6 bölüm olarak kurgulanan araştırmada ilk olarak, Türkiye’den Almanya’ya olan göçün tarihçesi ele alınmış, ardından çalışmanın amaç ve kapsamı ile izlenilen yöntem üzerinde durulmuş, daha sonra çalışmanın bulguları ele alınmıştır. Günümüzde Zonguldak ile Almanya arası yolcu hareketliliğinin Zonguldak/Çaycuma Havaalanının 2018-2021 dönemi ve 2022 yılının ilk altı aylık sürecinde yolcu ve uçuş sayıları üzerinden ayrı bir başlık altında irdelenmiş ve ardından sonuç ve tartışma bölümü ile araştırma tamamlanmıştır.

Türkiye’den Almanya’ya Göçün Tarihçesi

Almanya ile işçi değişim anlaşmasının yapıldığı 1961 yılı ile 1974 yılı arasını kapsayan süreci misafir işçi dönemi olarak nitelenmiştir. Bu dönem hem ülke içinde kırdan kente göçlerin yoğun olarak yaşandığı hem de ortaya çıkan işgücü fazlasının organize biçimde devlet eliyle yurtdışına gönderildiği kitlesel göçlerle şekillenmiştir. Bir sonraki dönemi kapsayan 1975-1980 yılları arasını ise misafir işçi ve aile göçleri dönemi olarak ifade etmiştir. Kırdan kente göçlerin devam ettiği bu dönemde, küresel enerji krizine paralel olarak Avrupa’da düşen işçi gereksinimleri, Türkiye’den işçi göçünün yönünü Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine çevirmiştir. Bu dönemde Avrupa’ya göç, aile birleşimleri kapsamında devam etmiştir (Sirkeci, 2020, s.16-17).

Misafir işçi olarak adlandırılan ilk işçi göçü, her iki ülke açısından da geçici bir olay olarak algılanmış ve çalışmalar da ona göre yapılmıştır. Ancak aradan geçen yıllar içerisinde, misafir işçiler kalıcı olmaya başlamışlar ve sayıları da hızla artmıştır (Yaprak 2013, s.862). Türkiye ile Almanya arasındaki göç akımı, 1970’li yıllarda değişen göçmen politikalarına rağmen, 1990’ların sonuna kadar büyük ölçüde Türkiye’den Almanya’ya doğru tek yönlü olarak devam etmiştir (Aver & Durmaz, 2020, s.332-333).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’nın başta demir çelik olmak üzere ağır sanayide gerçekleştirdiği atılım, ülkede işgücü açığını beraberinde getirmiştir. İlk etapta

1955'te İtalya, 1960'ta İspanya ve Yunanistan ile işgücü anlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Alman makamları bu süreçte işçi açığını gidermede (kültürel ve dini yönden farklı olan) Türkiye'den yararlanma düşüncesine karşı çıkmışlardır. Ancak Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılması ve 1959'da AET'ye (Bugünkü adıyla AB) tam üyelik başvurusunda bulunması gibi süreçlere bağlı olarak Batı ile olan yakınlaşmanın artması ve 1961'de Berlin Duvarı'nın inşa edilmesi gibi konjonktürel gelişmelerin de katkısıyla Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde işgücü anlaşması imzalanmıştır.

Bu anlaşmaya istinaden, Haydarpaşa Garı'ndan Almanya'nın Düsseldorf kentine seyahat eden 450 kişilik ilk grup, Almanya Çalışma Bakanı tarafından trompet çalgıları ve çiçeklerle karşılandı ve bu tren İstanbul'dan kalkan ilk tren olmuştur (Kaplukan, 2015, s.533). Esasen Osmanlı Devleti'nin son döneminden anlaşmanın yapıldığı 1961 senesine kadar Almanya'ya sınırlı ölçüde de olsa göç yaşanmıştı. Bu tarihten sonra Türkiye'den Almanya'ya yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Almanya Federal Cumhuriyeti Konsoloslugu (2020) verilerine göre Kasım 2020 itibariyle Almanya'da yaklaşık 3 milyon Türk kökenli vatandaş yaşamaktadır. Bugün Almanya'daki Türk nüfus dördüncü nesle ulaşmıştır.

Almanya'da 1960'lı yıllarda bölgesel gelişmişlik anlamında yaşanan farklılıklar; o zamanki Doğu Almanya ve Batı Almanya insanları arasında ekonomik ve gelişmişlik farkları oluşmuştur. Almanya'nın batısının doğusuna göre daha gelişmiş olması iç göçü hızlandırmıştır. Doğu Almanya'dan batıya doğru hızlı bir göç yaşanmasıyla, Doğu Almanya'da yaşayanların batıya gidişlerini, hatta kaçışlarını engellemek amacıyla Doğu Almanya Meclisi'nin almış olduğu bir karar sonrası, Berlin'de 13 Ağustos 1960 yılında inşasına başlanan uzunluğu yaklaşık 46 km. olan " Berlin Duvarı"nın yapımı tamamlanmıştır. Bu duvarın inşası sonrası Batı Almanya'nın iş gücüne olan talebi daha da büyümüştür. Bunun sonucunda Almanya, ülkemizin de aralarında olduğu birtakım ülkelerle işçi göçü anlaşmaları yapmıştır.

O dönem genç nüfusu kabarık, emekçisinin çalışma disiplini yüksek bir ülke olan Türkiye, bu açıdan en çekici işgücü kaynaklarından biri görünümündeydi (Çelik ve Sarıççek, 2020, s.25). Çalışkan bir millet olan Almanlar, iş disiplinine önem vermektedir. Türklerin çalışkan ve disiplin sever olduklarına yönelik bilgi ve duyuları Türkleri tercihlerinde belirleyici olmuştur (Karagöz, 2007, s.32). Türkiye 1960'ların başından itibaren işsizliği azaltmak ve döviz geliri sağlamak amacıyla yurtdışına işçi göçünü desteklemiştir (Bakırcı, 2019, s.12). Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında 30 Ekim 1961 tarihinde "Türk İşçilerinin Almanya'da İşe Yerleştirilmelerine Dair Anlaşma" gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de ilk işgücü anlaşmasıdır. Türkiye daha sonraki yıllarda 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa ve 1967'de İsveç ile benzer ikili anlaşmalar imzalamıştır (Özer vd., 2017, s.7).

Türkiye'den işgücü alınmaya başlanmasından çok kısa süre sonra Alman ekonomisine Türk işçilerinin ne denli büyük katkıda bulunduğu anlaşılmış, işçilerimizin işyerlerinde gösterdiği yüksek performans memnuniyetle karşılanmıştır. Konuyla ilgili Alman bakanlıklarının zaman içinde olumlu bir tutum içme girmeye başladıkları ve başlangıçta

Türk işçilerinin Türkiye'deki çocuklarına ödenmeyen çocuk parasına ilişkin mevzuatı değiştirme yoluna gittikleri, böylece bu alanda muamelede eşitlik sağladıkları görülmüştür. 1 Haziran 1963 tarihinden itibaren Almanya'daki işçilerimizin Türkiye'de yaşayan çocuklarına da çocuk parası ödenmesine başlanmış, 30 Nisan 1964 tarihli Türk-Alman Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ile de sosyal hakların güvence altına alınmasına yönelik en önemli adım atılmıştır (Ünver, 2003, s.192).

Kuşkusuz göçün siyasal, sosyal, ekonomik ve doğal nedenleri vardır. Göç eden birey bir yandan geride bıraktıklarının üzüntüsünü yaşarken bir yandan da gideceği yerde nelerle karşılaşacağını kaygılarıyla boğuşur. Bu nedenle insanların sürekli ikamet ettikleri yerden başka yere göçmesi sancılı ve zor bir süreçtir. Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçlerin temelinde işsizlik, geçim sıkıntısı ve gelecek kaygısı yatmaktadır (Özdemir, 2014, s.219). Kırsal kesimde artan nüfus, tarımda makineleşme, toprakların miras yoluyla parçalanması, kırdan kente göçlerin yaşanması ancak kentlerin göçlerle artan nüfusun istihdam talebini karşılayacak iş sahalarını üretememesi gibi nedenler göçün temelinde yatan temel etmenlerdir. Diğer yandan 1960'lı yıllarda Türkiye'de ihtilal sonrası ekonomik darboğaz, göç için bir başka itici unsur olurken Almanya'nın ise ülkemize göre daha gelişmiş ekonomik yapısı, yüksek ücret karşılığı işçi çalıştırması ise göçü çeken faktörler arasında olmuştur.

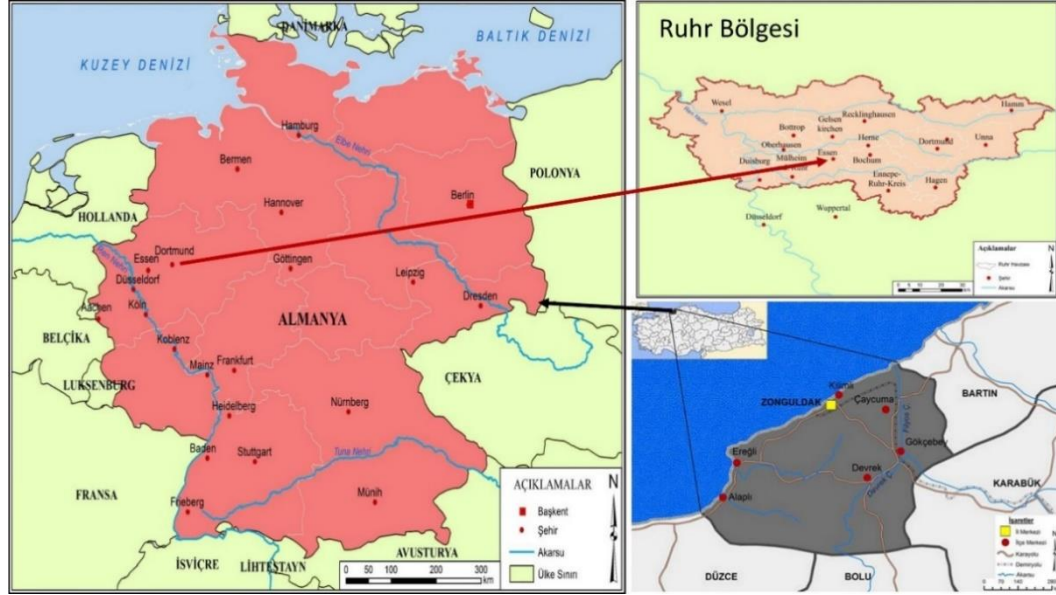
Almanya'ya yaşanan göçün 60 yıllık süreçte Türk toplumsal yaşamı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bunu konu alan birçok film yapılmış, birçok edebi eser kaleme alınmıştır. Bu alanda Gülten Dayıoğlu'nun "Yurdumu Özledim", Nursel Duruel'in "Geyikler, Annem ve Almanya" dış göçü konu alan önemli çalışmalardır. Sacettin Mert tarafından kaleme alınan "Köyüm, Yurdum ve Almanya" adlı biyografik roman, Bartın'ın Ulus ilçesi'ne bağlı Arpacık köyünden Almanya'ya uzanan göç sürecinde yaşadığı köyün o dönemki koşulları, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşam ile köyünden İstanbul'a oradan Almanya'ya varan çalışma hayatı ile ilgili bilgilere yer vermektedir.

Amaç ve Kapsam

Bu çalışma, 60. yılını deviren ve dördüncü kuşağa erişen Almanya'ya göçün sosyo-kültürel ve ekonomik yanlarını, Zonguldak ili özelinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda görüşme gerçekleştirilen kişilerle 22 maddeden oluşan yarı yapılandırılmış sorular üzerinden mülakatlar gerçekleştirilmiş ve şu sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

1. Almanya'ya göç veren yerlerdeki göçe yol açan itici faktörler nelerdir?
2. Almanya'da göç alan yerlerdeki göçe yol açan çekici faktörler nelerdir?
3. Almanya'ya göç veren yerin o yıllardaki sosyo-ekonomik koşulları nasıldır?
4. Göç edenler Almanya'da ne tür çalışma ortamlarında hayatlarını sürdürmüşlerdir?
5. Almanya'nın göç eden bireyler üzerinde ne gibi sosyo-kültürel etkiler oluşturmuştur?
6. Almanya'ya göç eden bireylerin ve sonraki kuşakların ekonomik koşulları nasıldır? Yatırım tercihleri ne yöndedir?
7. Almanya'ya göç eden bireylerin ve sonraki kuşakların Türkiye'ye aidiyet duyguları ne düzeydedir?

Araştırma Zonguldak ilinden 1961-1980 yılları arasında Almanya'ya göç etmiş ve orada yaşamış olan 50 yaş üzeri kadın ve erkek bireyler ile yapılan mülakatları ve bunların neticesinde Zonguldak ili özelinde Almanya'ya gerçekleştirilen göçün sosyo-ekonomik ve kültürel yanları ile toplumsal ve mekânsal yansımalarının irdelenmesini kapsamaktadır (Harita 1).

Harita 1. Çalışma alanlarının konum haritaları.

Yöntem

Bu araştırma, nitel durum çalışması yaklaşımıyla ele alınmıştır. Bu yaklaşımın en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanılır (Yıldırım & Şimşek; 2008, s.77). Durum çalışmalarında çok boyutlu veri toplama süreci izlenir. Bu bağlamda görüşmeler, gözlemler ve doküman analizleri ile çalışmada kullanılacak veriler toplanacaktır.

Çalışmada ilk olarak nitel araştırma yöntemi kapsamında olan ve araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesini esas alan doküman analizi (Yıldırım & Şimşek; 2008, s.187) gerçekleştirilmiş ardından belirli bir araştırma konusu veya bir soru hakkında derinlemesine bilgi sağlayan (Büyüköztürk vd., 2019:158) mülakat yöntemine başvurulmuştur. Burada planlanan hususların dışında mülakat sırasında gündeme gelen konuları takip edebilmeye, yeni sorular sorabilmeye fırsat tanıyan (Öztürk, 2014, s.164) yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi tercih edilmiştir.

Çalışmanın evrenini Zonguldak ilinden 1961-1980 yılları arasında Almanya'ya göç etmiş ve orada yaşamış olan 50 yaş ve üzeri kadın ve erkek yetişkin 14 birey oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler için, zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen

durumların derinlemesine çalışılmasına olanak veren amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiştir (Yıldırım & Şimşek; 2011, s.107). Bu kapsamda 14 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşme soruları üzerinden derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Zonguldak ilinde gerçekleşmiştir. Araştırmaya katılan bireyler K1, K2, K3...K14 şeklinde kodlanmış olup demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Yaşları 50 ile 78 arasında değişen 14 katılımcının 5 tanesi kadın, 9 tanesi erkek olup 10 tanesi ilkokul, 1 tanesi ortaokul, 1 tanesi önlisans ve 2 tanesi lisans mezunudur.

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

Kodu	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Eğitim	İkamet Yeri	Çocuk	Mülakat Yeri
K1	Kadın	Bekar	63	İlkokul	Lünen	0	Çaycuma
K2	Kadın	Evli	55	İlkokul	Köln	3	Çaycuma
K3	Kadın	Evli	60	İlkokul	Essen	5	Perşembe
K4	Erkek	Evli	74	İlkokul	Kdz. Ereğli	5	Kdz. Ereğli
K5	Erkek	Evli	66	İlkokul	Saltukova	6	Saltukova
K6	Erkek	Evli	60	İlkokul	Çaycuma	1	Çaycuma
K7	Kadın	Evli	69	İlkokul	Çaycuma	2	Çaycuma
K8	Erkek	Evli	62	Lisans	Çaycuma	2	Çaycuma
K9	Erkek	Evli	74	Önlisans	Çaycuma	2	Çaycuma
K10	Erkek	Evli	77	İlkokul	Essen	5	Çaycuma
K11	Erkek	Evli	73	İlkokul	Devrek	4	Devrek
K12	Erkek	Evli	56	Ortaokul	Niğde Bor	3	Zonguldak
K13	Kadın	Bekar	78	Lisans	Çaycuma	3	Çaycuma
K14	Erkek	Evli	76	İlkokul	Tepeören	4	Kdz. Ereğli

Araştırma verileri Zonguldak ilinden 1961-1980 yılları arasında Almanya’ya göç etmiş ve orada yaşamış olan 50 yaş ve üzeri kadın ve erkek yetişkin 14 bireyle gerçekleştirilen mülakatlarla toplanmıştır. Mülakatlar gerçekleştirilmeden önce yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formundaki sorular hazırlanırken mümkün mertebe kolay anlaşılabilir, yanlış anlamlar çıkarılmasına engel olan, açık uçlu, yönlendirmelerden kaçınılmış, soruların tek tek yöneltilmiş, alternatif sorular ve sondalara yer verilmiş (Yıldırım & Şimşek, 2011) olma ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur.

Görüşme sorularının hazırlanması aşamasında Almanya’ya gerçekleştirilen göçün sosyo-ekonomik ve kültürel yanları ile toplumsal ve mekânsal yansımalarını ortaya koyabilmeye yönelik sorular hazırlanmıştır. Hazırlanan soruların akademik açıdan uygunluğu konusunda coğrafya alanında görev yapan bir akademisyenin uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşü doğrultusunda sorular revize edilmiş ve 22 sorudan oluşan aşağıdaki mülakatta kullanılmıştır.

1. Almanya'ya kaç yılında gittiniz?
2. Almanya'ya gidiş süreciniz nasıl oldu?
3. Almanya'ya gitmeden önce bulunduğunuz köyün koşullarından bahsedebilir misiniz?
4. Sizi Almanya'ya göç etmeye zorlayan koşullar nelerdi?
5. Almanya'da hangi şehre gittiniz?
6. Almanya'da hangi iş kolu ya da kollarında çalıştınız?
7. Almanya'da kaç yıl kaldınız?
8. Almanya'da hiç yatırımda bulundunuz mu (Gayrimenkul, Arsa vb.)?
9. Almanya'daki gelirinizle Türkiye'de ne tür yatırımlar gerçekleştirdiniz?
10. Almanya'nın en sevdiğiniz özellikleri nelerdi?
11. Almanya'nın en sevmediğiniz özellikleri nelerdi?
12. Almanya'da kazandığınız hangi alışkanlıkları Türkiye'de sürdürmeye çalışıyorsunuz?
13. Almanya'dan ülkemize kesin dönüş yaptınız mı?
14. Almanya'dan Ülkemize dönüş kararını nasıl aldınız? Bu karar da neler etkili oldu veya neden döndünüz?
15. Çifte vatandaşlığınız var mı? Bu çifte vatandaşlığın sizlere avantajı var mı?
16. Almanya ya ne sıklıkla ve niçin gidiyorsunuz?
17. Almanya'daki çalıştığınız işinizden emekli olduktan sonra mı döndünüz yoksa işinizden ayrılarak mı?
18. Almanya'da çocuklarınız bulunuyor mu?
19. Çocuklarınız Almanya'da ne işle meşguller?
20. Torunlarınız Almanya'da ne işle meşguller?
21. Çocuklarınızın Türkiye'ye aidiyet duyguları hakkında ne söyleyebilirsiniz?
22. Torunlarınızın Türkiye'ye aidiyet duyguları hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Araştırma kapsamında hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak 16 Ocak-09 Şubat 2022 tarihleri arasında veriler toplanmıştır (Fotoğraf 1). Verilerin toplanması aşamasında 14 örneklem ile yüz yüze görüşülmüş, ortam ve koşullar doğrultusunda bu görüşmelerden dördü video kayıt, üçü ses kaydı ve yedisi not alma şeklinde gerçekleşmiştir. Görüşmeler 08.01 dakika ile 28.40 dakika arasında sürmüştür. Gönüllülük esasına göre seçilmiş örneklemelere, görüşmeden önce görüşme amacı ile alakalı bilgi verilmiş ve izinleri alınmış, araştırmada isimlerinin gizli tutulacağı bilgisi verilerek olası kaygılar giderilmeye çalışılmıştır.

Fotoğraf 1. Mülakat çalışmalarından birer görüntü.

Araştırmada gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler her iki yazar tarafından ayrı ayrı kodlanarak içerik oluşturulmuştur. Daha sonra görüş birliği ve görüş ayrılığı olan kodlar belirlenerek uyum oranı tespit edilmiştir. Uyum oranının tespitinde Miles ve

Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülü kullanılmıştır (Güvenirlik Formülü: Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı)x100). Kodlayıcılar arası görüş birliğinin en az % 80 olması beklenmektedir (Miles ve Huberman, 1994; akt. Baltacı, 2017, s.8). Yapılan hesaplama neticesinde bu oranın %90'a' yakın olduğu görülmüştür. Buna göre araştırmacıların analizlerinde büyük oranda benzer sonuçlar elde edildiği için araştırmanın güvenilir olduğu söylenebilir.

Sonuçların inandırıcılığı bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilir. (Başkale, 2016, s.23). Araştırmanın geçerlilik ve inandırıcılığı bağlamında; çalışmanın tamamı ve elde edilen veriler coğrafya alanında görev yapan bir akademisyen tarafından uzman incelemesine tabi tutulmuştur. İnandırıcılık boyutunda bulgular araştırmaya katılan bireylerle paylaşılmış, görüşme esnasında belirttikleri konular ile ne kadar örtüştüğü hususunda katılımcı teyidi alınmıştır. Aktarılabilirlik bakımından geçerliliğin sağlanması adına bulgular bölümünde katılımcı ifadelerinin doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Yine aktarılabilirlik boyutunda amaçlı örneklem yöntemi kullanılarak Zonguldak ilinden 1961-1980 yılları arasında Almanya'ya göç etmiş ve orada yaşamış olan 50 yaş ve üzeri bireyler çalışmaya dâhil edilmiştir. Nitel çalışmalarda katılımcıların görüşlerinin aynen yazıya aktarılması için ses kayıtların alınması güvenilirliği artırmaktadır (Büyüköztürk vd., 2012). Bu bağlamda araştırmanın güvenilirliği adına; görüşmeler dijital ortamda klasörlenmiştir. Dijital ortamda yer alan bu kayıtlar teyit incelemesi için muhafaza edilmektedir.

Bulgular

Yapılan mülakatlardan yola çıkılarak Türkiye'den Almanya'ya olan göç, kendi içinde beş döneme ayrıldığı görülmektedir. Birincisi, 1960- 1973 yılları arası Türkiye'den Almanya ya ilk işçi göçünün olduğu dönemdir. Bu dönemde karşılıklı gidiş ve gelişler ağıktı. Yani 1973 yılına kadar Almanya Ülkemizden işçi nüfusu almaya devam etti ve bu tarihe kadar Almaya ya gidiş yapabiliyor ve yine döndükten sonra tekrar gidebildiği dönemdi Ancak 1973 ten sonra artık Almaya'ya işçi alımı son buldu. İkincisi, 1973 yılında Dünya'da OPEC Petrol Krizi olduğu için Almanya işçi alımını durduğu dönemdir. Üçüncüsü, 1974-1980 arası İlk başta misafir olarak giden işçilere yabancı vatandaş statüsünde bazı yerleşim ve ailelerini getirme hakkı tanınca bu dönem ailelerin Almanya'ya götürüldüğü dönemdir. Dördüncüsü, Türkiye'de 1980 darbesinin olması nedeniyle Türkiye de okula giden okul çağındaki öğrencilerin daha doğrusu Türkiye'deki genç kuşağın siyasi olaylar nedeniyle oluşan kaygılar neticesinde Almanya'ya ailelerin yanına götürülmelerini kapsayan dönemdir. Beşinci ve son dönem ise 1983 yılında Almanya'nın çıkarmış olduğu Geriye Dönüşü Teşvik Yasası ile kesin dönüş yapmayı kabul edenlere 10.500 mark ödeneceğini belirtilmesiyle başlayan dönemdir. Bu dönemde geri dönüşü teşvik amacıyla Alman Devleti geri dönüş için şartları uyanlara 10.500 Mark teşvik primi ödenmesini kararlaştırılmıştır. Bu primin yanı sıra işçilerin çalıştıkları işlerin kalifiye durumuna göre Almanya'da yatırmış oldukları sigorta primleri de Almanya'dan Geri Dönüş Yasası kapsamında geri ödenmiştir. Bu son dönemdeki göçmen işçileri geri gönderme yaklaşımı Berlin Duvarı'nın yıkılması (1989), Batı ve Doğu Almanya'nın resmi olarak 3 Ekim 1990'da birleşmesi ile daha da derinleşmiştir.

Göçün ilk yıllarında dili ve dini farklı uzak bir diyar olan, yaşanan uyum zorlukları ve vatan hasreti nedeniyle “acı vatan” ya da “acı gurbet” olarak nitelendirilen Almanya, süreç içerisinde sosyal-kültürel entegrasyonun gelişmesiyle “ikinci vatan” olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bunda insanların Almanya’ya uyum sağlamaya başlamasının yanında gelişen ulaşım ve iletişim araçları sayesinde Türkiye ile irtibatlarının artması da önemli bir etken olmuştur. Diğer yandan Almanya’da doğan sonraki kuşakların Almanya’ya daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirdikleri ve ülke sistemine daha rahat entegre oldukları söylenebilir.

Almanya’ya kaç yılında gittiniz?

Araştırmaya katılan 14 birey arasında ilk göç eden 1963 yılında, son göç eden ise 1980 yılında Almanya’ya gitmiştir. Katılımcıların 12’si 1970 sonrası göç etmiştir. İzne gelenler vasıtasıyla Almanya ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olunması, daha önce gidenlerin sonradan gelenlere destek olması, göç konusundaki kaygıların azalmasını sağlamıştır. Dahası izne gelenlerin ekonomik koşullarının iyi olması özenti oluşmasına da neden olmuştur. K7, “...1972 yılında Almanya ya gittim. Almanya ya Ülkemizden ilk gidişler göç yasası ile birlikte 1961 yıllarında olmuştu. Evlendikten sonra bende önce eşim gitti Almanya ‘ya. Ö dönem aslında bir ekonomik sıkıntımızda yoktu ancak Almanya ya gitmek o dönem için başka bir havaydı sanki üstünlük gibiydi. Hani şimdi bazı ekonomik sorunları olan gelişmemiş yerlerde veya köyden İzmir veya İstanbul’a gitmek orada yaşamak nasıl bir psikolojik üstünlük gibi görünüyorsa o dönem Almanya ya gitmek de öyleydi. Bir keresinde Almanya’dan gelen inanları görünce temiz ve zenginmiş gibi giyinmiş güzel arabayla gelmiş aileleri görünce bende hemen Almanya ya gitmek ne iş olursa olsun yapmak istemişim. Güzel yaşamak emek eden herkesin hakkı.” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Diğer yandan araştırmaya katılanların dördü (K1, K2, K6 ve K12) evlilik ya da aile birleşimi yoluyla Almanya’ya göç etmiştir. Burada dikkat çeken husus, Almanya’ya eşinin yanına giden kadınların da bir süre sonra, çeşitli kurs ve eğitimlerden geçtikten sonra çalışma hayatına dâhil olmalarıdır. K1, “1977’de ev hanımı olarak eşimin yanına gittim, 13 sene sonra işe girdim. Elektrik Prizleri çıkaran bir Firma idi. Bu Firma 9 sene sonra Araba Parçaları üreten bir firma oldu. 31 senedir burada çalışıyorum.” ifadeleriyle bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Almanya’ya gidiş süreciniz nasıl oldu?

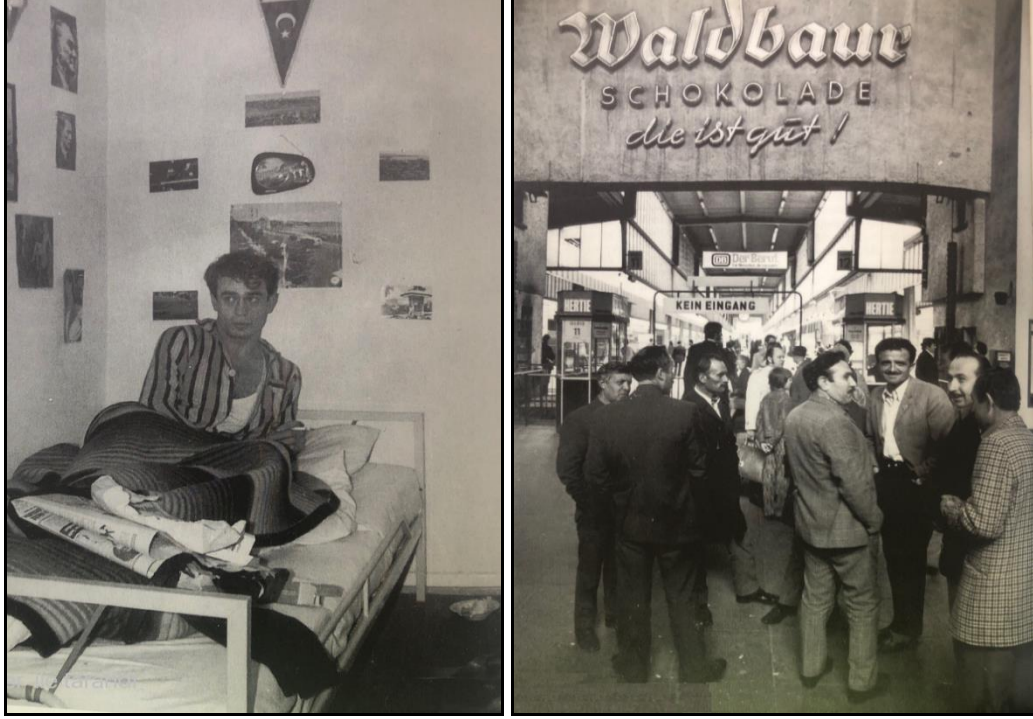
Yapılan görüşmelerde Almanya’ya Türkiye’den ilk gidişlerin 1973 yılına kadar yoğun bir şekilde devam ettiği vurgulanmıştır. İstanbul Sirkeci Tren Garı’ndan Almanya treni sabah saat 07:30 da hareket ediyor, İlk olarak Almanya’da Münih Hauptbahnhof’a varılıyordu. İşçi talep eden şirket yetkilileri orada talep ettikleri işçileri karşıladıktan sonra yine trenlerle Köln, Essen, Dortmund, Duesseldorf gibi çalışılacak şehirlere yönlendiriyordu. Zonguldak’tan Almanya’ya gidenlerin önemli bir kısmı nitelikli işgücü durumundaydı ve Almanya’daki çalışma koşullarının ve gelir durumunun daha iyi olması nedeniyle gitmeye karar vermişlerdi. Özellikle maden sektörü bu konuda öne çıkmaktaydı. K10, “... Karadon madende çalışırken ustabaşının tavsiyesi sonucu 1970 yılının Mayıs ayında 200 kişilik maden işçisi talebi olduğundan yani alımı olduğundan bende

ustabaşımızın Almanya'ya hakkında olumlu görüşleri, oradaki maaşın dolgunluğu gibi nedenlerden dolayı cazip geldi gittim. Bana da Almanya ya gitme izini çıktığında Zonguldak da doktor kontrolünden geçtim ve üç hafta içerisinde gittim. Almanya'ya gittiğim yıllarda evliydim ama çocuğum yoktu. Almanya ya ilk yolculuk İstanbul Sirkeci'den başladı. Buradan Almanya'nın Münih kentine gittim. Oradan ise Köln, oradan da madende çalışacağım ve isteğin yapıldığı yer olan Essen'e geçtim. 1970 senesinin Haziran ayında altı haftalık maden kursuna tabi tutulduk. Madende neler yapmamız gerekenler konusunda çok eğitim aldık ancak Almanca hakkında bize hiç eğitim verilmemesi ilginçti ve dil sorunu yaşıyorduk." şeklinde durumunu ifade ederken, K4, "...Zonguldak'ta madende çalışıyordum. İş bırakıp İşkur'a müracaat ettik. İşkur bize öncelik tanıdı. İstanbul'da doktor muayenesinden sonra, oradan aldılar bizi, yine o zaman da bir salgın meydana geldi. Bulgaristan sınırı kapattı, geçirmediler bizi. Oradan uçakla götürdü bizi götüren firma. Gittiğimiz yer Essen'di. Orada madenci olarak aldılar bizi, maden ocağına götürdüler. Zorluklar içinde 14 yıl çalıştık." ifadelerine yer vermiştir.

Sınırlı ölçüde de olsa, başka iş kollarından da Almanya'da çalışmak için işini bırakanlar mevcuttu. K9 bunlardan biridir ve gidiş sürecini şu şekilde özetlemektedir: "... Çaycuma da yer alan Seka Kâğıt Fabrikasında çalışıyordum. O dönem kâğıt fabrikasında Almanların kurduğu Siemens gibi makinaları kuran ve bunları çalıştırmak için ilçede bulunan dolayısıyla da bu fabrikada çalışan Almanlar benim kâğıt fabrikasında çalışkanlığımı ve alanımda iyi olduğumu sürekli söylüyorlardı ve bu nedenle de Almanya da kendilerinin de ortağı olduğu fabrikaya gelmem yönünde iş teklifi yaptılar. Bende o dönemde aslında Türkiye'de imkânlarım iyi olmasına rağmen o dönem bölgeden Almanya'ya gitmeye çalışanların çok olmasına rağmen bende onlardan etilendim ve Almanya da daha çok para kazanacağımı düşünerek ve yine Almanya'yı da merak ettiğimden bir şansımı denemek istedim. Zonguldak İş müracaat merkezi denilen bir yer vardı bende oraya gidip müracaat ettim. Almanya'dan da hangi iş kolundan talep varsa o alana veya o iş koluyla ilgili istek yapılan şirkete beni yönlendirdiler. Kabul edildiğim bildirildiğinde Çaycuma'dan İstanbul'a gittim oradan trenle Almanya'ya gittim."

Almanya'ya 1970'li yıllarda hatırı sayılır sayıda aile birleşimi için gidenler olmuştur. Ailenin erkek bireyleri çalışma ve yaşam ortamını tanıma ve aile için barınma koşullarını olmadığı için, kısmen de biraz para kazanıp geri dönme düşüncesi nedeniyle eşlerini ve çocuklarını geride bırakarak gitmişlerdir. Nitekim "Misafir İşçi" olarak Almanya'ya gelen Türk vatandaşları, işverenlerin hazırlamış oldukları barakalar, çatı katları, eski atölyeler, bodrum katları depolar ve apartman şeklindeki yurtlar (Fotoğraf 2) gibi derme-çatma yerlerde barınıyorlardı (Sirkeci, 2005, Başkurt, 2009, s.82, Demirdağ & Kakışım, 2018, s. 137). Zamanla ev tutacak imkânlarla ve birikime sahip olmuşlar ve ailelerini götürebilmişlerdir. Bu konuda K3, "... Eskiden Almanya ya önceden eşlerimiz yanı erkekler giderdi tek başına. Çünkü oradaki ortamı iş olanaklarını ve uyumu görmeden buradaki düzenini bozup gitmek mantıklı olmazdı. Ya da kısa süre bir iki yıl çalışıp biraz para biriktirip geri geliriz mantığıyla gidildiği için eşler götürülmezdi. Ancak eşim orada iş olanakları, kazanç, daha güzel bir sosyal hayat olduğunu ve yaşam koşullarını benimseyenince eşimden yaklaşık bir buçuk yıl sonra bir çocuğum ve bir çocuğuma da hamileyken eşim orada olduğu için bende Almanya ya gittim." şeklinde durumunu anlatırken K7, "...Eşim benden önce gitmişti. Gidecekti kısa bir süre çalışıp geri gelecekti diye plan yapmıştı. Ama gidip eşim geri gelmeyince ve daha da

kalacağını söyleyince bende gittim. İlk başta bir işim yoktu. Kokmuşumuzla bir gün otomotiv parçası üreten bir fabrikaya gittik iş müracaatında bulunduk ve kabul edildim. İyi ki gitmişim dedim sonra kadının iş hayatında olmasının kadının eğitilmesinin ne kadar önemli olduğunu ülkemde hissediyordum burada daha da iyi anladım." ifadelerine yer vermiştir.

Fotoğraf 2. 1970'lerde Almanya'daki Türk İşçilerden Birer Görünüm (Emine Demirci Aile Arşivi)

Diğer yandan 1970'lerin sonlarında yaşanan karışıklıklar ve 12 Eylül süreci de göçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim K8, "...Almanya ya gidiş sürecim aslında biraz hızlı kararla oldu. Önce babam sonrada annem gitmişti Almanya ya. Güya babam gidip bir iki yıl çalışıp biraz para kazanıp dönecekti geri. Babam gittikten sonra Almanya'da kazancı Ülkemize göre çok çok iyi olunca bir ki yıl çalışıp dönmek yerine gelip annemi de götürdü. Benim o dönem ortaokul seviyesinde olan eğitimimim devam ettiğinden uyumsama sorunu olur diye ben Türkiye'de teyzemlerin yanında kaldım. Ancak ailemin planları istedikleri gibi gitmedi ve 1980 yıllarında Türkiye'de darbe oldu ve darbe öncesinde de siyasal anlamda ortam çok karışık ve bırakın okumayı insanlar dışarı çıkmaktan can güvenliğinden endişe eder duruma gelmişti. Bunun üzerinde darbe olunca. Ailem bana bir şey olur ve eğitiminde bu ortamda artık pek sağlıklı olmayacağını düşününce beni ayanlarına aldılar hemen yani Almanya ya götürdüler. Ben de okumak için yani öğrenci olarak Almanya ya gitmiş oldum." şeklinde gidiş sürecini anlatmıştır. Benzer şekilde K8, "... Ben küçük olduğumum için ailemi zorlayan sebep ekonomik koşulların Almanya da daha iyi olması ama benim gitmeme sebep olan en temel faktör ise 1980 darbesinin yarattığı olumsuz ortam. Ben o dönem Bursa Eğitim Entitüsünü kazanmıştım. Ancak özellikle annem Türkiye de kalmamamı istememişti. O dönem babam 1969 da madenci olarak Almanya'nın Kuzey kesimlerinde yer alan Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde bulunun Unna ilinin

Bönen belediyesi bölgesinde maden ocaklarında çalışıyordu. Ülkemizde siyasal koşullarda olumsuz olunca babam bana öğrenci pasaportu çıkardı bende 19 lu yaşlarda Almanya ya gittim . Dortmund'da Almanca öğrenmem gereken okula başladım. 8 ay orada eğitim aldım. Ülkemizde sanat okulu benzeri olan bir lisenin 11. Sınıfına kaydım yapıldı ve orada torna tesfiye bölümü okudum." ifadelerine yer vermiş ve dönemin karışık durumundan dolayı göç ettiğine vurgu yapmıştır.

Almanya'ya gitmeden önce yaşadığınız yerin koşullarından bahseder misiniz?

Kırsal kesimde o dönem için çoğu köyün yol standardı düşüktü. Evlerde elektrik ve su şebekesi bulunmuyor, evin ihtiyacı olan su, kuyulardan ya da çeşmelerden taşınıyordu. En önemli gelir kaynaklarını tarım ve hayvancılık oluşturuyordu. Tarımda traktörler yaygınlaşmaya başlamakla birlikte, alım gücünün düşük olması nedeniyle birçok aile öküz ve sabanla çift sürmekteydi. Kırsal kesimde yüksek emek gücüne karşın aza kanaat getirilen yaşam koşulları hâkimdi. Geniş aile yapısı mevcuttu. Aynı hanede birden fazla çekirdek aile yaşam sürmekteydi. Ailede yeni bir birey evlilik çağına geldiğinde onun ailesi için bir göz oda eklentisi oluşturulurdu. Ailelerin en önemli arzuları yeni ve geniş bir konuta sahip olabilmektir. Ancak bunun için ekonomik güçleri yoktu. İlk gidenlerin Almanya'da elde ettiği gelirlerin köylerinde konutları başta olmak üzere birtakım özendirici yansımaları olmuştu. Bu durum insanların Almanya'ya göç etme konusunda bir isteğe bürünmesine yol açmaktaydı. K4, "...Almanya'ya gitmeden önce bulunduğumuz köyün koşulları oldukça zordu. Şöyle ki; yol yok, su yok, elektrik yok. Bu koşullar altında yaşamamanın zor olduğunu biliyorduk. Bizden önce giden büyüklerimiz izine gelince Almanya'nın durumunu anlatırlardı. Biz de biraz özendik oraya, bu vesile ile gitmiş olduk." diye durumu anlatırken, yine K8 de, "...Bulunduğumuz çevrede ciddi ekonomik sorunlar vardı. Yollar yoktu elektrik yoktu sağlık koşulları sıkıntılıydı. Bunlardan en önemlisi de siyasal istikrarsızlık vardı." şeklinde benzer ifadelerle yer vermiştir.

Zonguldak'tan Almanya'ya ilk gidilen yıllarda; köylerine izine geldiklerinde kendi sermayelerini kullanarak köylerinde su, elektrik gibi hizmetlerin gelmesinde ve okul gibi tesislerin yapılmasında öncülük etmişlerdir.

Diğer yandan kasaba ya da şehirlerin koşulları köylere göre daha iyi olmakla birlikte Almanya'dan izne gelenlerin yansıtmış olduğu yüksek gelir standartları buralardaki bireyleri göçe teşvik etmiştir. Nitekim K7 bu hususta, "...Çaycuma merkezde oturuyorduk. Köydeki ortama göre imkânlarımız biraz daha iyiydi aslında o dönemde köylerimizde yol ve su sorunları yine ilçede de işsizlik vardı. Ama bizim ekonomik durumumuz fena değildi. Almanya ya gidiş sebebimizde zaten o dönemde ekonomik değildi. Gidip gelenlerden etkilendiğimiz bir hevesti." ifadelerinde bulunmuştur.

Sizi Almanya'ya göç etmeye zorlayan koşullar nelerdi?

Göç edilen ülkenin sağladığı imkânlar, yüksek ücretler, iş olanakları olarak çekici güçleri; ikamet edilmiş olan ülkede ise olumsuz koşullar; işsizlik, düşük ücretler ve kötü çalışma koşullarının varlığı itici güçleri oluşturmaktadır (Gürsoy & Yağmur, 2020, s.271). Almanya'ya göçün en önemli itici unsur kuşkusuz iş olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Kırsal kesimde artan nüfus, tarım topraklarının miras yoluyla parçalanmasına yol

açmakta ve ailelerin geçimlerini sağlayabilecek yeterli toprak olmaması, insanları yeni iş arayışlarına zorluyordu. İlk etapta her evden erkek çocuklar ailelerini köyde bırakarak başta İstanbul olmak üzere çalışmaya gitmekteydi. Ancak kazancın sınırlı olması nedeniyle, onlar için burada da arzu ettikleri koşullara kavuşmak zordu. K4, "...Türkiye'deki kazancın az olması, orada kazancın biraz daha iyi olması. İstikbal bakımından Almanya'nın daha iyi olduğunu düşünerek oraya gittik." ifadeleriyle bu durumu özetlemiştir.

Almanya'ya gidenler içinde merak duygusunu gidermek, fazla gelire sahip olmak, yüksek standartlarda bir yaşam sürmek gibi beklentiler de önemli bir etken olmuştur. K9, "...Almanya ya gitmemem en çok sebep olan faktör çevreden etkilenip merak duygumun ağır basmış olsa da tabi ekonomik yönde ağır bastı. Nitekim Almanya da burada ki işime göre en az 6-7 kat daha fazla kazanacaktım. İki ülke ekonomik farklılığının da düşündüm. Oradaki bir aylık maaşımla burada 4 ay geçinebiliyordum." diye anlatırken; K10, "...Almanya sevdası aslında yeni bir macera idi. Çünkü o dönemde Almanya ya giden çoktu ve hep geri döndüklerinde yazın izine geldiklerinde daha lüks bir hayat yaşadıkları görülmüyordu. Aynı işi orada daha iyi ekonomik kazançla yapma isteği ve merak duygusu Almanya ya göç için bir etkendi. 1965 yılında evlenmişim ve daha beş yıllık evli iken evini eşini ilk başta bırakıp gitmek kolay olmadı. Almanya ya gittikten bir yıl sonra yani 1971 yılında eşimi de Almanya ya götürdüm." şeklinde ifadelerle yer vermiştir.

Almanya'da hangi şehre gittiniz?

Almanya'nın talepleri İş ve İşçi Bulma Kurumu'na yapılan başvurular üzerinden karşılanmaktaydı. Ruhr Havzasında madencilik ve makine sanayi alanlarında işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Zonguldak bu alanda önemli birikime sahipti. Bu nedenle Zonguldak'tan Almanya'ya gidenlerin çoğunluğu Essen (K3, K4, K10), Düsseldorf (K5, K7), Duisburg (K7), Hamm (K1) gibi Ruhr Havzası ve çevresindeki şehirlerde kümelenmiştir. Ancak farklı şehirlere gidenler ve gittikten sonra işyeri ve şehir değiştirenler de olmuştur. K9 bunlardan biridir. Kendisi, "...Almanya'nın Frankfurt şehrine gittim. İstedğimiz şehri seçme hakkımız yoktu. Zonguldak İş ve İşçi Bulma Kurumu'na hangi alanda çalışabileceğimizi bildirir şekilde Almanya ya gitme talebimizi iletmiyorduk. Almanya Hükümeti de hangi iş kolundan ihtiyaç varsa o alandan Ülkemize bulunduğu istekler eşleştiriliyordu. O eşleşme sonucu o şehre gidiyorduk. Frankfurt'ta bir süre çalıştıktan sonra Köln'e gittim orada 2 yıl tesisat işçiliği yaptıktan sonra Duisburg Mannesman'a geçtim ve orada elektrik teknikeri olarak 11 yıl çalıştım. Burada işlerim yoluna girince ve burada uzun yıllar çalışabileceğimi anlayınca Türkiye'den eşimi de yanıma götürdüm." şeklinde durumunu özetlemiştir.

Almanya'da hangi iş kolu ya da kollarında çalıştınız?

Zonguldak ilinden Almanya'ya göçte Ruhr Bölgesi ağırlık kazanmıştır. Almanya'nın kömür havzası olan Ruhr bölgesindeki madenlerdeki işgücü gereksinimi, Zonguldaklı deneyimli maden işçilerinin çekim merkezi olmasını beraberinde getirmiştir. 1960 yılından sonra, öncelikle belirli bir süre için "konuk işçi" olarak giden ve ardından Almanya'ya kalıcı yerleşen önemli sayıda Zonguldaklı nüfusu söz konusuydu. Almanya'ya maden bölgesi Zonguldak'tan gelen ilk nesil işçiler güvenli iş olanakları

sunması nedeniyle madende istihdam ediliyorlardı. 8 Haziran 2004 tarihinde Almanya'da yayınlanan Tageszeitung (TAZ) gazetesindeki bir ropörtajda Ruhr Havzasında yaşayan 350 bin işçinin yarısının Zonguldak ve çevresinden geldiği belirtiyordu. Ancak Zonguldak'tan Almanya'ya işçi olarak gidenlerden hepsi madencilik alanında çalışmıyorlardı. Vasıflı olan Zonguldaklı göçmenlerin bir kısmı, zaman içinde Almanya'da işadımı, yönetici, akademisyen, sendikacı, gazeteci, danışman vb. konumunda istihdam edilmişlerdi (Özer vd., 2017, s.8). K10, "...Almanya ya gittiğimde ilk maden işçisi olarak maden sektöründe çalıştım. Çünkü talep Almanya dan maden işçisi sektörü için gelmişti zaten. Yani o alan için kabul vardı. Ama iki yıl madende çalıştıktan sonra 1972 senesinin sonuna kadar maden işçisi olarak çalıştıktan sonra OPEL otomobil sektöründe kaynakçı olarak çalışmaya başladım. Buradan sonra Bosch da çalıştım yine iki yıl kadar. Sonra tekrar madende çalıştım." ifadelerine yer verirken; K3, "...Hasta bakıcılık, terzilik yaptım, daha sonra otomotiv fabrikasında işçi olarak çalıştım." ifadeleriyle çalışma durumunu özetlemiştir.

Almanya'da kaç yıl kaldınız?

Görüşme yapılan kişilerin (K5 ve K11 hariç) büyük çoğunluğu 10 yılı aşkın bir süre Almanya'da kalmıştır. Bu hususta K4, "...14 yıl kaldım. Ailem Türkiye'de olduğu için emekli olmadan işimden ayrılarak dönüş yaptım." şeklinde ifadelerle yer verirken, K7, "...Almanya ya göyü bir yıllığına gittim ve giderken de ne işim var benim yabancı memlekette diyordum. Yolda oraya giderken şunu düşünüyordum birkaç ay kalıp eşimi de alıp dönerim diye ancak olay tersine döndü eşim dönmek istiyordu ben bu sefer onu kalmaya zorluyordum ve böylece 13 yıl kaldım." diye belirtmiştir.

Bununla birlikte halen kalanlar da (K2, K3, K12 ve K13) bulunmaktadır. Bunlardan K3, "...Halen Kalıyorum, Hayır yapmadım. Kesin dönüş yapmayı da hiç düşünmedim ve düşünmüyorum da, Sürekli Almanya'dayım. Yılın belirli bir kısa zamanında Türkiye ye geliyorum. Sonra dönüyorum. Çünkü çocuklarım torunlarım sağlık kontrollerim her şey orada olduğu için Almanya da yaşıyorum zaten. Ama emekli olduktan sonra Türkiye ye daha sık gelmek gibi avantajı oldu." şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Almanya'da hiç yatırımda bulundunuz mu (Gayrimenkul, Arsa vb.)?

Almanya'da yaşayan işçilerin bir kısmı orada yatırım yapmayı tercih etmemiştir, K4 bunlardan biridir. "...Hayır bulunmadık. Çünkü Türkiye'de ihtiyacımız çoktu. Kazancımızı buraya aktarmak zorunda kaldık. Orada misafir işçi olduğumuzu hiçbir zaman unutmadık. O bakımdan buraya aktardık." derken; K9, "...Almanya'da yatırım yapmadım. Yani o dönemde insanlar kısa süreliğine geldik bir iki yıl çalışıp geri döneriz mantığında olduğu için oraya yatırım yapamadım." şeklinde durumu ifade etmiştir. Yatırım yapanlar ise, tercihlerini daha çok konut üzerine kullanmışlar, işyeri tercihiinde bulunan da olmuştur (Fotoğraf 3). Nitekim K2, "...Almanya'da yatırımda bulunduk şuanda bulunduğumuz evi kendimiz yaptırık. Dükkanımız kendimizin. Almanya'da gayrimenkul olarak yatırımlarımız bulunmaktadır." diye belirtmiş; K12 ise, "...5 dükkan, 3 katlı apartman" şeklinde özetlemiştir.

Fotoğraf 3. Almanya’da Türklerin işyerlerinin yoğunlaştığı alanlara bir örnek: Kreuzberg Merkezi.

Almanya’daki gelirinizle Türkiye’de hiç yatırım gerçekleştirdiniz mi?

Almanya’da elde edilen gelirlerle ülkemizde daha çok konut yapımına ağırlık verilmiştir. Başlangıçta eski konutları onarma ile başlayan süreç daha sonra köylerde dahi neredeyse her çocuğuna bir daire şeklinde yüksek katlı binalar inşa edilmesiyle sürmüştür. Konutların yanı sıra dükkâna da yatırım yapanlar olmuştur (Fotoğraf 4). K8, “... Babam Türkiye’de daha çok konut yaptırdı. Çünkü Burada Almanya dan dönenler birbirinden etkilenerek benim evimde daha iyi olsun diye köylerine bile 5 katlı apartmanlar yaptılar. Hatta o dönemde Çaycuma ilçe olmasına rağmen bu kadar büyüklükte binalar yoktu. Sanki şehir köylerdi. Bu da köylerin hızlı bir şekilde betonlaşmasına sebep oldu. Aslında daha güzel yatırımlar yapılabilirdi. Bunun yanında babam Gökçebey de yer alan bir yağ fabrikasına hisseder olarak yatırım yapmıştı.” diye anlatmış; K4, “...Köyde ev yaptık, bir iki parça tarla aldık. Çocukların eğitimine harcadık. Evin masrafları vardı. İki yaş küçük kardeşimin Üniversite eğitimine yardımcı oldum. Çocukların düşünleri için kullandım.” demiş; K2: “...Türkiye’de yatırımımız var. Dükkânlarımız evimiz var yazlık yerde daimlerimizde var Allaha şükürler olsun. Çünkü burada kalmak gibi bir amacımız yok elbet bir gün vatanımıza döneceğiz.” ifadelerine yer vermiştir. Küçük ve orta ölçekli fabrikalardan hisse alarak hissedar olanlar ve apartman yapıp daire satanlar da olmuştur. K7, “...Eşimle birlikte bina yani ev yapıp sattık Türkiye’de. O zaman Türkiye’nin ekonomisi daha ucuzdu. Almanya da kazandığımız paralar Ülkemizde çok çok kıymetliydi.” diye belirtmiş. K14, “...Ereğli’de 8 dairesi ev ve arsa yatırımı yaptım. Ama köyde ikamet ediyorum.” demiştir. Keza yine K9, “...Filyos Kasabası’nda bulunan Filyos Ateş Tuğla Fabrikasından biraz hisse aldım. Ama daha çok Ülkemizde ev yaptırıp sattım. Yaklaşık 40 tane daire yaptırıp sattım.” şeklinde ifade etmiştir.

Fotoğraf 4. Almanya'daki birikimle Çaycuma'da açılan bir Cafe Restaurant örneği.

Almanya'nın en sevdiğiniz özellikleri nelerdi?

Almanya'da uzun yıllar yaşam süren vatandaşlarımız oranın en fazla disiplinli yapısını, insanların dürüstlüğü ve mütevazılığını, çevrenin temizliğini sevdiklerini belirtmişlerdir. Nitekim K8, "...İş disiplini, hayat disiplini, insanların birbirine ve çevreye karşı hoşgörüsü, şehirlerin temiz olması, şehirlerdeki yapılaşmanın planlı olması, her şeyin projeli olması, insana saygının olması ve sanayi ve üretime dayalı bir ülke olması." ifadelerine yer verirken; K4, "...Bürokrasinin oldukça az olması, resmi dairelerde işin çabuk görülmesi. Sokakların temiz olması, giyim kuşamın temiz olması. Her şeyin nizamlı olması. İnsanlar arasında seviye farkı yok, herkes araba alabiliyordu, herkes iyi giyinebiliyordu. Herkes izin yapabiliyordu. İnsanlar arasında seviye farkı yok, bir işçiyle bir doktor ya da bir mühendis oturup çay içebiliyor." şeklinde ifade etmiş, K10 ise, "...En çok sevdiğim özellikleri çok dürüst olmaları. Saygılı olup insana değer vermeleri harika bir olay insan olduğunuzu anlıyorsunuz. Yani maden işçisi olsan da üst seviyede bir işin dahi olsa eşitsin ve insan olduğun için değer görüyorsun. Temiz olmaları, adaletli olmaları ise diğer ayrı bir güzel özellikleri." sözlerini dile getirmiştir.

Almanya'nın en sevmediğiniz özellikleri nelerdi?

Almanya'da yaşayan vatandaşlarımızın en çok rahatsız oldukları hususların başında ırkçılık, ayrımcılık gibi hususlar gelmektedir. Bu konuda K3, "...Doğu ve Batı Almanya birleştikten sonra bize ayrımcılık yapılmaya başlandı. Bu çok kötü bir durumdu." derken; K8: "...Almanya her ne kadar hoşgörülü bir Avrupa ülkesi olsa da aslında kendi ülkelerini ikinci dünya savaşından sonra kalkındırmaya gelmiş ve kalkındırmışta olan yabancı insanlara karşı ırkçı dazlakların büyük bir tehdit oluşturmasını bu grubun yabancılara yaptığı ırkçılığı hiç sevemedim." diye belirtmiş; K10, "... Doğu ve Batı Almanya birleştikten sonra bize ayrımcılık yapılmaya başlandı. Bu çok kötü bir durumdu." şeklinde ifade etmiştir.

Sevilmeyen hususlardan biri de iklim koşulları olmuştur. K7, "...Almanya'nın en sevmediğim özelliği güneşi çok az görüyordum. Hava sürekli kapalı olmasını hiç sevemedim."

diye belirtmiştir. Bununla ilişkili olarak K14 ise, "... İnsanların soğuk olması." ifadelerine yer vermiştir.

Almanya'da kazandığınız hangi alışkanlıkları Türkiye'de sürdürmeye çalışıyorsunuz?

Almanya'da uzun yıllar hayatını idame ettirmiş ve çalışma hayatını orada geçirmiş bireyler üzerinde yaşadığı yerin olumlu ya da olumsuz yansımalarının olması kaçınılmazdır. Burada kazandıkları olumlu alışkanlıkları önemli ölçüde ülkemize döndüklerinde de sürdürmeleri, toplumun kültürlenmesine de katkılarının olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Almanya'da kazandığınız hangi alışkanlıkları Türkiye'de sürdürmeye çalışıyorsunuz? sorusuna K1, "...Disiplin, saatinde yapmak. Bekletmemek dakik olmak. Programlı olmak."; K3, "...iş disiplini"; K4, "...iş disiplini, kılık kıyafeti uyumlu giyinme, temizlik, alışveriş alışkanlığı." cevaplarını vermişlerdir.

Almanya'dan kesin dönüş yaptınız mı?

Görüşme gerçekleştirilen bireylerin çoğu emeklilik ile birlikte Almanya'dan dönüş yapmıştır. Ancak bunların bir kısmının da yine Almanya ile bağlantıları devam etmektedir. Orada çocuğu olan aileler havayolu ulaşımı imkânının da gelişmesiyle ara sıra gidiş geliş yapabilmektedirler. K9 bu konuda, "...Evet kesin dönüş yaptım. Yani belirli bir süre çalıştıktan sonra insan memleketini özler. Özellikle yaşlandığını hissedince insan Vatanın da olmak istiyor. Bunun yanında orada ki emeklilik maaşıyla geçinmek zor ama o emekli maaşıyla Türkiye de yaşamak büyük avantaj. O nedenle döndüm." şeklinde ifadelere yer vermiştir.

Almanya'dan kesin dönüş kararını nasıl aldınız?

Almanya'ya giden ve orada uzun yıllar yaşam süren bireylerin dönüş kararı alması kolay olmamaktadır. Hele hele çocukları ve torunları Almanya'da bir düzen kurduysa daha da zor olmaktadır. Ancak yine de bazı aileler ilerleyen yaşlarında (özellikle de emeklilik çağında) ömrünün geri kalanını doğup büyüdükları topraklarda geçirmek arzusuyla dönüş kararı almıştır. Bu hususta K7, "...Ben Çaycuma dışında bir şehir görmüş bir insan değildim. Almanya ya da korka korka gitmişim. Orada insan olduğumu ve bir kadının neler yapabileceğini gördüm ve bu nedenle de hiç dönmeyi düşünmedim ve pişmanda oldum döndüğüm için. Eşim dönünce bende mecburen dönmek zorunda kaldım. Almanya'da emekli olmadan döndüm. Eşim dönünce bende döndüm ve toplu para yatırarak emekli oldum.", K9, "...Aslını söylemek gerekirse dönüş kararını almakta bayağı bir zorlandım. Çünkü gün geçtikçe oraya da çok alışmışım. Yaklaşık bir ay çok derin düşündüm ne yapsam diye. O dönem Alman Hükümeti de geri dönüş yasası kapsamında para vermeye başladı. Bu ücrette aslında geri dönüşümde biraz etkili oldu."; K15, "...Emekli oldum ve döndüm." ifadelerine yer vermiştir.

Çifte vatandaşlığınız var mı? Bu çifte vatandaşlığın sizlere avantajı var mı?

Almanya'da yaşayan ilk kuşak insanlarımızın çifte vatandaşlık konusuna genellikle mesafeli yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim K14 de, "...Çifte vatandaşlığım yok, gerek görmedim. Benim gözüüm vatanımdaydı." ifadeleriyle bu bağlamda bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak çifte vatandaşlık alan ve avantajlarından haberdar olan bireyler de mevcuttur.", K6, "...Çifte vatandaşlığım var. Uluslararası seyahatlerde/ilişkilerde ve başka ülkelerde yaşadığım

zorlukları aşmada son derece avantajlı bir durumdur.” derken; K9, “...Eskiden vardı çifte vatandaşlığım. Orada aileden yani birinci kuşaktan pek kimse olmayınca gidip gelmedim. Haliyle iptal oldu bu çifte vatandaşlık durumu. Avantajı şöyleydi. İnsanlar şuan Almanya ya gitmek için birçok evrak ve izin işiyle uğraşırken biz çok rahatlıkla sadece pasaportla gidip geliyorduk.” ifadelerini kullanmıştır.

Çocuklarınız ve Torunlarınız Almanya’da ne işle meşguller? Torunlarınız Almanya’da ne işle meşguller?

Almanya’ya ilk gelenler madenlerde çalıştı ve hep geriye dönmek istedi, İkinciler, kebab dükkânları açtı. Üçüncülerin içinden de sanatçılar çıkmaya başladı (Özdamar, 2004). Üçüncü kuşakta sadece sanatçı değil doktor, akademisyen, sporcu, sinema oyuncusu, yönetmen, eğitimci, işveren, girişimci, mühendis, şair ve müzisyenler de yetişmeye başlamıştır (Şişman, 2005, s.97).

Zonguldak’tan Almanya’ya göç eden insanlar, İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) üzerinden genellikle fabrikalarda ya da maden ocaklarında çalışmak üzere göç etmişlerdir. Ancak bu insanların çocukları işçilik yerine ticaret alanında çalışma eğilimi gösterirken torunları ise çeşitli hizmet sektörlerinde kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Aradan geçen iki kuşak ile birlikte mavi yakalı Türklerin yerini beyaz yakalı Türkler almaya başlamıştır. Nitekim K2, “...Büyük kızım ticaret okudu iktisat mühendisi. Ortanca kızım tıp okudu doktor çıkacak. Küçük kızım mimarlık okuyor. Diyoruz biz Almanların kahrını çekiyorsak çocuklarında memleketten uzak kalıyorsa okusunlar.”; K3, “...Almanya da iş imkânları gerçekten çok çeşitli orada bütün çocuklarım çalışıyor. Otomotiv, Kamu ve diğer birçok işte sektöründe çalışıyorlar.”; K3, “...13 tane torunum var. Hatta torunumun çocukları var. Merve, isimli kız çocuğum sürücü kursunda çalışıyor. Enis, Devlet Demir Yollarında çalışıyor. Can, Demir Döküm Fabrikasında çalışıyor. Caner, Otomotiv Fabrikasında elektrik işlerinde işçi. Cem Kalorifer Ustası.”; K4, “... Torunum muhasebecilik yapıyor.”; K13, “...Fabrikada mühendis, Avukat.” diyerek yukarıda ifade edilenleri doğrular nitelikte paylaşımlarda bulunmuşlardır.

Çocuklarınızın Türkiye’ye aidiyet duyguları hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Almanya’ya ilk gidenler diasporada anavatanı yaşamak yani kimlik ve kültürlerini korumak eğilimi sergilemişlerdir. Ancak kişinin duygusal eğilimi kimlik tercihinde önemli bir noktadır. Bireyin para kazandığı, yatırım yaptığı ve geleceğini şekillendirdiği ülkeye duygusal bağlarla bağlanması da kaçınılmazdır. Zamanla ve değişen koşullarla sonraki nesiller, hâkim kültüre göre kendini geliştirmeye yönelmişlerdir (Aslan, 2019, s.1116-1117).

Almanya’da yaşayan ailelerin çocuklarının Türkiye’ye aidiyet duyguları devam etmekle birlikte giderek Alman sosyo-kültürel yapısına her geçen gün biraz daha fazla adapte olmaya başlamışlardır. Bu konuda K2, “...Valla çocuklar benim Türkiye’mizi çok seviyorlar Türk adetlerini yapıyoruz. Dinimizi her şeyimizi yaşıyoruz. Bizim gibi Türkler dinlerine düşkün değil. İbadet her şeyimizi yapıyoruz. Çocuklarda seviyorlar değişmeyiz.” derken; K3, “...Türkiye ye her zaman hasretler. Her zaman çok özliyorlar. Bende onlara sürekli anlattığım için çok özliyorlar. Bu nedenle çok sık geliyorlar Türkiye ye.” diye belirtmiş; K4, “...Orada

büyümüş oraya adapte olmuş, buraya gelse bile adapte olmakta güçlük çeker. Oranın düzenine alıştığı için orada kalır nesilden nesile.” şeklinde ifade etmiş; K10, “...Yani uzak kalınca tabi ki her şey zor oluyor. Ben ve eşim mümkün olduğunca Ülkemize geldiğimizde getirip buraları tanıtıyoruz ancak Almanya da çocuklukları geçtiği için oraya daha çok alışmış durumdalar.” ifadelerine yer vermiştir.

Torunlarınızın Türkiye’ye aidiyet duyguları hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Almanya’da yaşayan ailelerin torunları, başka bir ifadeyle üçüncü kuşak; büyük oranda Alman sistemi içerisinde doğup büyüdüğü ve buranın kültürünü tanıyarak yetiştiği için ikinci kuşakta zayıflayan Türkiye’ye aidiyet duyguları, bu kuşakta son derece azalmıştır. Bu konuda K3, “...Çocuklarımın ve torunlarımın çifte vatandaşlıkları var. Tabiki çocuklarıma göre torunlarım Almanya da dünya geldikleri için Almanya’nın kültürünü daha çok benimsiyorlar. Biz her ne kadar kendi kültürümüzü anlatsak da insan doğduğu yeri daha çok benimsiyor.” derken, K5, “...Sonuçta Almanya’da doğdukları ve büyüdükları için gezmek haricinde çevresi olmadıkları için sıkıldığını söylerler ve iki torununda biz olmazsak buralara gelmeyeceklerini söylerler.” diye belirtmiş; K10, “...Torunlarım artık üçüncü kuşak oluyor. Biz çocuklara Ülkemizi anlatmaya çalışırken torunlar Almanya da doğduğu için Türkiye’yi neredeyse bilmiyorlar. Bu çok kötü bir durum.” demiş; K13, “...Kopuklar.” yanıtını vermiştir. Görüldüğü gibi bu anlatılanlar yukarıdaki ifadeleri doğrular niteliktedir.

Zonguldak ile Almanya Arası Havayolu Yolcu Hareketliliği

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan göç antlaşması sonrası ülkemizden Almanya’ya ilk gidişler daha çok demiryolu ile gerçekleşmekteydi. Sirkeci Tren Garı’ndan başlayan tren yolculuğu Münih Hauptbahnhof’ta son bulmaktaydı (Fotoğraf 5). Oradan çalışılacak fabrika ya da madenlerin bulunduğu şehirlere demiryolu ya da karayolu gidilmekteydi. Zamanla karayolu imkânlarının gelişmesiyle gidiş gelişler otomobillerle gerçekleşmeye başlamıştır. Günümüzde gelişen ulaşım sistemleri sonucu daha konforlu olması ve zaman tasarrufu sağlaması ile havayolu taşımacılığı önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Zonguldak ve Almanya arasında yılın belirli dönemlerinde karşılıklı olarak gidiş gelişler için havayolu taşımacılığı önemli bir alternatif olmuştur.

Fotoğraf 5. 1970’lerde Almanya ile Türkiye arasında tren seyahat örneği (Emine Demirci Aile Arşivi)

Zonguldak-Çaycuma havaalanından Almanya’da Köln, Munster, Dortmund ve Düsseldorf’a karşılıklı uçuşlar yapılmaktadır. Corendon Havayolları pazartesi ve cuma günleri Dusseldorf’a, çarşamba günü ise Munster şehirlerine uçuş gerçekleştirmektedir (Fotoğraf 6). Yine aynı firma; perşembe, cumartesi ve pazar günleri ise Köln’e Zonguldak’tan karşılıklı seferler düzenlemektedir. Zonguldak/Çaycuma Havaalanı’ndan Almanya’ya yolcu taşıyan bir başka havayolu şirketi olan Sun Experes ise pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri ile hafta sonları Dusseldorf’a, perşembe günleri ise Dortmund’a karşılıklı seferler düzenlemektedir. THY ise salı, cuma ve pazar günleri Zonguldak /Çaycuma - İstanbul Havalimanı arasından karşılıklı seferler düzenlemektedir.

Fotoğraf 6. Zonguldak Çaycuma Havaalanı’ndan Almanya’ya karşılıklı seferler düzenlenir.

2018- 2022 yılları arasında Zonguldak/ Çaycuma Havaalanı yolcu geliş gidişlerinde ülkelere göre bakıldığında Almanya'dan karşılıklı uçuşlarda en çok Türk vatandaşlarının olduğu görülmektedir. Ülkemiz vatandaşlarını en çok Almanya pasaportu taşıyan kişilerin takip ettiği görülmektedir. Nitekim ülkemizden işçi olarak Almanya'ya giden vatandaşlarımızın çifte vatandaşlık elde etmeleri, yeni nesil olarak Almanya'da dünyaya gelen ve sadece Almanya pasaportu taşıyanlar ile çeşitli etkinlikler için Zonguldak'a gelen Alman vatandaşları, bu çoğunluğun oluşmasında belirleyici olmuştur. Almanya'dan sonra, Zonguldak/Çaycuma Havaalanını en çok Belçika pasaportuna sahip olanlar kullanmıştır. Almanya'nın batısından sınır komşusu olan Belçika'da da bugün Zonguldak yöresinden giden Türk vatandaşlar yaşamaktadır. Nitekim Almanya ile yapılan işçi göçü sonrası Almanya'ya gidenler Almanya'nın batı sınırında Belçika ve Hollanda'ya coğrafi olarak yakın olan Köln, Düsseldorf, Essen ve Dortmund şehirlerinde daha çok yerleşmiş ve zamanla buradan Belçika ve Hollanda'ya yasal yollarla geçip çalışmaya başlamış ve yerleşmişlerdir. Bugün Zonguldak ve yakın çevresine Hollanda ve Belçika'dan gelen Zonguldaklılar, Zonguldak/Çaycuma Havaalanına seferlerin olduğu Almanya'nın Köln, Dusseldorf ve Dortmund gibi Belçika'ya yakın havaalanlarını tercih etmektedirler.

Tablo 2 . 2018-2022 Almanya – Zonguldak/Çaycuma Havaalanı Zonguldak – Almanya Milliyete Göre Gelen – Giden Yolcu ve Uçuş Sayısı

	2018		2019		2020		2021		2022*	
Ülke İsmi	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden
Almanya	4360	4276	1497	1481	1114	1039	10005	9760	4578	4593
Türkiye	8197	8379	3531	3505	3081	1936	15173	15323	10614	15323
Belçika	151	124	49	39	28	23	469	372	261	291
Hollanda	52	55	15	12	11	14	114	129	91	69
Polonya	10	12	2	3	1	1	3	3	3	3
Fransa	8	7	1	1	2	2	10	9	2	1
Ukrayna	5	5	3	3	-	-	1	3	1	1
Rusya	4	2	-	-	-	-	-	-	-	1
Romanya	2	1	11	11	-	-	1	1	1	2
Bulgaristan	1	1	1	1	1	1	3	3	1	2
Danimarka	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	6	29	13	15	1	1	35	25	26	29
Toplam	12798	12893	5123	5071	4239	3.017	25814	25628	15578	20315
Uçuş Sayısı	94	63	38	26	31	22	161	188	97	52

Kaynak: Zonguldak / Çaycuma Havaalanı İstatistik Yıllıkları

Sonuç

Zonguldak'tan Almanya'ya göç eden insanlar, İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) üzerinden genellikle fabrikalarda ya da maden ocaklarında çalışmak üzere göç etmişlerdir. Ancak bu insanların çocukları işçilik yerine ticaret alanında çalışma eğilimi gösterirken torunları ise çeşitli hizmet sektörlerinde kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Aradan geçen iki kuşak ile birlikte mavi yakalı Türklerin yerini beyaz yakalı Türkler almaya başlamıştır.

Almanya ilk dönemde ağırlıklı olarak madencilik ve sanayi odaklı iş gücüne ihtiyaç duymaktaydı. İlk göçlerde kadınlar daha çok şehirlerden göçerken, kırsaldan ise erkekler sadece kendileri göç ediyor, kadınlar ve ailenin diğer fertleri köyünde yaşamını devam ettiriyordu. 1970'lere gelindiğinde Almanya'da düzenini oturtan bireylerin aile birleşimine ağırlık verdikleri ve bu kapsamda göçlerin yaşandığı bir süreç yaşanmıştır.

Esasen Almanya'ya veya diğer Avrupa ülkelerine konuk işçi programı çerçevesinde ilk giden işçilerimizin öncelikli hedefleri bir süre bu ülkelerde çalışıp tasarruf ettikten sonra Türkiye'ye dönmek olmuştur (Erdoğan, 2015, s.111). Bu nedenle birçok kişi ailesini geride bırakarak göç etmiştir. Erkeklerin çalışmak için yurt dışına göç etmeleri kuşkusuz beraberinde bir takım toplumsal değişimleri de getirmiştir. Göçün geride kalan aile fertleri üzerinde sosyo-politik bir değişime yol açmıştır. Bu değişim ailenin konumunda, kadının sosyal statüsünde ve tüketim kalıplarında hissedilmektedir (Fidan & Fidicioğlu, 2010, s.31). Çocukların yetiştirilmesi, ev işlerinin ve ekonomisinin sürdürülmesi gibi konularda babaya ait rollerin de evin kadını tarafından üstlenilmesi ile kadının sorumlulukları artmıştır.

Almanya'ya göç eden Türkler yıllık izinlerini Türkiye'de geçirmeyi ve kazançlarının büyük bir kısmını Türkiye'de değerlendirmeyi seçmişlerdir. Bu durum Almanya'dan Türkiye'ye önemli bir nakit akışı yaratmıştır.

Avrupa'da Utanç Duvarı olarak da bilinen Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989 yılında yıkılması ile birlikte, Doğu Almanya vatandaşlarının Batı Almanya'ya geçişine izin verilmeye başlanmıştır. 1989-1995 yılları Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrası yaklaşık 2.5 milyon Almanya vatandaşı (yani eski Alman kökenliler) Rusya'dan, Kazakistan'dan (Volga Almanları olarak bilinen Almanlar) ve Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya gelmiş ve kendilerine burada iş hayatında birçok öncelik tanınmıştır. Bu süreçten Almanya'da yaşayan Türklerin olumsuz etkilendikleri, kendilerine ayrımcılık yapılmaya başlandığı dile getirilmiştir. İşgücü anlaşmasının ardından 30 yıla yakın bir geçmesine rağmen Almanların buradaki Türkleri halen talebi karşılamak için gelen bir işgücü bakış açısında oldukları anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bunda Türklerin vatanlarıyla bağına sıkı bir şekilde sürdürmeleri, Almanya'daki kazançlarını büyük oranda Türkiye'ye aktarmaları önemli bir etkidir. Yaz turizmi için güney ülkelerine önemli ölçüde döviz çıkışı olan kuzey ülkeleri, çalışanların anavatanlarına sermaye aktarımı ile de bütçe dengelerinin bozulmasından rahatsızlık duyulmaktadır. Söz konusu ülkeler bunu çeşitli yollarla sınırlandırmaya çalışmaktadırlar.

Esasen Almanlar 1980-2000 arasında, Almanya bir göç ülkesi mi daha ne kadar göçmen alacağız diye sürekli tartışıp bu konuyu gündemde tutuyorlardı. Bunun sonucunda 1983'te, yani Almanya'ya ilk gidişten 22 yıl sonra, Alman Hükümeti tarafından "Gönüllü Geri Dönüş Yasası" çıkarılmış ve sadece Türklere yönelik değil bütün göçmen milletlere karşı bu yasa uygulanmaya çalışılmıştır.

Alman Hükümeti Türklerin kazandıkları paraları Türkiye'ye aktarmasın diye Türkiye'deki bankalardan çok daha yüksek faiz veya değer katacak kampanyalar yaparak Ülkemize yatırımları engellemeye çalıştığı da görülmektedir. Ülkemizdeki 1980 darbesi ve Bir takım holding adı altında kurulup kapanan şirketlerin yarattığı güvensizlik nedeniyle Almanya'daki işçilerin bir dönem kazançlarını Alman bankalarda tutmalarına yol açmıştır.

Zonguldak ve yakın çevresinde Almanya'ya işçi olarak gidenlerin yardımı ile Çaycuma, Devrek, Gökçebey, Filyos ve Bolu'da çeşitli isimler altında orta ve küçük ölçekli birçok fabrika kuruldu. Örneğin Filyos'ta Filyos Ateş Tuğla Fabrikası, Bolu'da Gentaş Sunta Fabrikası, Bakacakda'da Dokap Un Fabrikası, Perşembe Kasabası'nda Mısır Yağı Fabrikası, Devrek'te Orman ürünleri üretimi yapan Orüs Orman Ürünleri Sanayi, Gökçebey ilçesinde Gökçe Yağ Fabrikası bunların önde gelenleriydi. Bu işyerleri bünyelerine Almanya'dan birçok hissedar katmışlardı. Almanya'da yaşayan işçiler ise Ülkemize yapılacak olan yatırımlar sayesinde hem ülkemiz kalkınacak hem de kendi çocuklarımız daha güzel bir ortamda, kendi vatanlarında çalışıp üretime destek olacak ümidini taşıyarak bu işletmeleri desteklemişlerdi. Ancak fabrikaların birçoğu bu hedefi yakalayamamış ve bu durum yatırım yapmak isteyen gurbetçilerde güven kaybına sebep olmuştur.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Almanya'dan Türkiye'ye sermaye akışı önem arz etmektedir. Ancak bu sermayenin katma değer oluşturabilecek alanlarda değerlendirilebilmesi daha da önemlidir. Bu bağlamda yatırımların yasal olarak güvence altına alınması, geçmişte yaşanmış olan güven kaybının ortadan kaldırılmasına ve ülkemize döviz girdisinin artmasına olanak sağlayacaktır. Diğer yandan kalkınmada sermaye kadar nitelikli eleman unsuru da önemlidir. Alman disiplini ile orada çalışmış ve deneyim kazanmış ancak yurdumuza dönmüş ya da dönmek isteyen vatandaşlarımızdan sanayi ve diğer sektörlerde edindikleri birikimlerini ülkemize aktarmalarını sağlayacak olanaklar oluşturulabilir.

Alman Hükümeti çıkarmış olduğu bir yasayla, 2000 yılı itibarıyla Almanya'da Dünya'ya gelen çocukları 21 yaşına kadar Alman vatandaşı olarak kaydetmekte ve kendilerine Alman pasaportu vermektedir. Bu durum Almanya'da yaşayan Türklerin geleceği için tehlikelidir. Almanya'da doğup orada yaşayanlara Alman pasaportu verilip 21 yaşında hangi ülkenin vatandaşı olmak istediği sorulduğunda, yaşadığı ülkenin vatandaşlığını seçmesi daha büyük bir ihtimaldir*. Bu durumda Türkiye'de ailelerinden kalan mirastan mahrum kalmaları, Almanya'da yaşayan Türklerin geleceği ve asimile olma durumu gibi

* Almanya Vatandaşlık Yasası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://almanya-danismanlik.eu/alman-vatandaslik-yasasi/>.

sakıncalar ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan Almanya'da yaşayan ve çocuk sahibi olan Türklerin çocuklarını Türk Konsoloslukuna götürüp kayıt ettirmeleri ve çifte vatandaşlık almalarını sağlamanın önemi büyüktür.

Almanya'da üçüncü kuşağın uyum ve kimlik meselelerinde esaslı bir sorun teşkil etmemektedir (Ermağan, 2013, s.45). Üçüncü kuşak, kendilerini "gurbetçi" olarak niteleyen, anavatanla ilgili daha çok planlar yapan ve geri dönüşü uzun yıllar gündeminde tutmuş olan öncekilerden farklıdır. Artık geri dönme arzusunun azalması ve gelişen küresel iletişim ve ulaşım imkânlarıyla yeni kuşaklar; ailelerin Türkiye'den getirdikleri bazı temel norm ve değerleri korumanın yanı sıra, Alman kültürü ve evrensel kültürün etkileriyle kendilerine yeni bir kimlik oluşturmaya başlamışlardır (Aslan, 2019, s.1117). Şahin (2010) ve Demirdağ & Kakışım (2018) tarafından yapılan araştırmalarda da ortaya konulduğu üzere Türk göçmenlerin etnik kültürlerini devam ettirme ve Alman toplumun kültürünü benimseme düzeyleri kuşaklararasıda anlamlı oranda farklılaşmaktadır. Almanya'da doğup büyüyen üçüncü ve dördüncü kuşak bireylerin Türkiye'ye olan aidiyet duyguları zayıflarken Alman toplumsal yapısı ve sistemine entegrasyonlarının güçlendiği görülmektedir.

Almanya'da yaşayan yeni kuşak gençliğin ülkemize yönelik kültürel entegrasyonu sağlanması gerekir. Almanya'da yaşayan ailelerin orada doğup büyüyen çocuklarını Türkiye'yi görüp tanımaları, kültürel bağların ve aidiyetlerinin gelişebilmesi ve devam edebilmesi adına imkânlar dâhilinde sık sık Türkiye'ye getirmeli, erken çocukluk çağından itibaren eğitimlerinde Türkiye ve Türk kültürü ile ilgili içeriklere yer vermeleri yararlı olacaktır.

Almanya'da yaşayan Türklere ilişkin tehditlerden biri dil sorunudur. Çünkü 3.ve 4. Kuşak Türkler ne Almancayı ne de Türkçeyi iyi bilmektedirler. Özellikle 3. ve 4. Kuşağın çok dilli (Multilingual) yapısının kazanım olarak ortaya çıkabilmesi için Anadili çok iyi bilmesi ve ikinci dil olarak Almancayı günlük dil kullanımı dışında da etkin kullanabiliyor olması gereklidir (Şahin, 2013, s.10). Kültür aktarımında en önemli unsur dildir. Yeni kuşakların Türk kültürünü kazanmaları ve sürdürmeleri Türk dili ile mümkün olabilecektir. Bu kapsamda bir yandan üçüncü, dördüncü ve sonraki kuşakların Almancalarını geliştirmeleri özendirilmeli bir yandan da Alman Hükümeti'nden Türkçe'nin ülke genelinde seçmeleri ders olarak eğitim müfredatına eklemesi ve bu hakkın yasalarla güvence altına alınması konusunda çalışmalar yürütülmelidir.

Şuan Almanya'da yaşayan Türkler arasında kültürel bağlar oldukça zayıf ve kopuktur. Kültürel bağları ve dayanışmayı geliştirecek etkinlikler daha kapsayıcı bir şekilde yapılabilir.

1980 döneminde ortaya çıkıp Almanya ve Ülkemizdeki Türk Vatandaşların güvenliğini sarsan holding furyası yerine, yasal güvenceler ve denetimler altında, sermaye koymak isteyenlere güven verici ve daha verimli yatırım olanakları oluşturulabilir.

Almanya'da yaşayan Türk Vatandaşları ile Ülkemizde yaşayan Türkler arasında yıllar geçtikçe kültürel ve davranışsal farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Almanya'daki

Türklerin özellikle yazın Ülkemize izine geldikleri dönemde daha çok hissedilen bu sosyal çatışmayı ortadan kaldıracı faaliyetler düzenlenebilir.

Almanya'da Üniversite ya da mesleki eğitimini almış bireylerin Türkiye'de istihdam edilmesi, hızlı kalkınmada fayda sağlayabilir. Almanya'daki Türklerin Ülkemize doğru yönelmesi adına yasal düzenlemeler yapılabilir.

Almanya'da 2500'e yakın cami bulunduğu ve bu camilerin yaklaşık 1000 tanesinin Diyanet İşlerine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu camilere atanan din görevlilerine sadece dil eğitimi verilmektedir. Din görevlilerinden daha fazla faydalanmak için sadece Almanya değil, Almanya ve diğer ülkelere gönderilen bu din görevlilerinin gidecekleri ülkenin ekonomisi, sosyo kültürel yapısı, eğitim anlayışı gibi konularda da eğitilerek gidecekleri ülkelere daha donanımlı gönderilmeleri sağlanabilir. En az fakülte düzeyinde eğitim almış, hatta Almanya da bir üniversitede yüksek lisans yapmış nitelikli bireylerin bu görevleri üstlenmeleri sağlanabilir. Böylelikle din görevlileri ittikleri ülkede hem daha iyi din eğitimi vermiş olurlar, hem de birer kültür elçisi gibi rol üstlenebilirler.

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması | Design of Study: ŞÇ (%50), EA (%50)

Veri Toplanması | Data Acquisition: ŞÇ (%50), EA (%50)

Veri Analizi | Data Analysis: ŞÇ (%50), EA (%50)

Makalenin Yazımı | Writing up: ŞÇ (%50), EA (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu | Submission and Revision: ŞÇ (%50), EA (%50)

Finansman

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

Almanya Vatandaşlık Yasası, <https://almanya-danismanlik.eu/alman-vatandaslik-yasasi/>, Erişim Tarihi: 21.05.2022.

Almanya Federal Cumhuriyeti Konsoloslugu, (2020). *Almanya Federal Cumhuriyeti İstanbul'daki Alman Kuruluşları Başkonsoloslugu ve İstanbul'daki Alman Kuruluşları*, İstanbul: Almanya Federal Cumhuriyeti İstanbul Başkonsoloslugu Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi.

Aslan, A., (2019). Almanya'daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı ve Din (Köln Örneği), *Turkish Studies*, 14 (3), ss. 1105-1145.

Aver, C., Durmaz, A., (2020). "Almanya'da Yaşayan Nitelikli Türklerin Uluslararası Göç Eğilimi: Niyetler, Etkenler ve Sonuçlar", *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi Göç Meselesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bakırcı, M., (2019). *Amerika'daki Giresun Göç, Kültür ve Din*, İstanbul: Bir Yayıncılık.

Baltacı, A., (2017). "Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 3 (1), 1-15.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.

Başkurt, İ. (2009). "Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, ss. 81-94

Battır, O. (2020). *Dünden Bugüne Uluslararası Göç Kuram Algı ve Siyasa*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2021). *Bilimsel araştırma yöntemleri (30.Baskı)*, Ankara: Pegem Yayınları.

Chambers, I., (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*, (2. Baskı). (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çev.), Ayrıntı Yayınları, (1994, 1. Baskı).

Çelik, N., Sarıççek, N., (2000). *Temelli Döncem Türkiye'den Faransa'ya Göç Hikayeleri*, İstanbul: Artshop Yayınevi.

Dayıoğlu, G., (2011). *Yurdumu Özledim*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Demirdağ, H., Kakışım, C., (2011) "Almanya'daki Türklerin Göç ve Entegrasyon Süreci: Birinci ve Üçüncü Kuşak Karşılaştırması", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 75, ss. 123-152.

Duruel, N., (2019). *Geyikler, Annem ve Almanya*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Erdoğan, M. M., (2015). "Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks-Barometre' Araştırmaları", *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss.108-148.

- Ermağan, İ., (2013). Almanya’da Üçüncü Türk Kuşağının Kimlik Problemleri, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), ss. 37-47.
- Fidan, F., Fidicioğlu, A., (2010). “Türkiye’den Almanya’ya Göç Sürecinde Geride Kalan Kadınlar: Alamanyalı Beylerin Fedakâr Eşleri, *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1 (1), ss. 29-39.
- Genel, M. G., (2014). Almanya’ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü “Sirkeci Garı’ndan Munchen Hauptbahnhof’a” *Selçuk İletişim*, 8 (3), ss. 301 - 338
- Gürsoy, S., Yağmur, A., (2020). Türkiye’den Almanya’ya İşçi Göçünün Sosyo-Ekonomik Anlamda incelenmesi, Nihat Altuntepe, (Ed.), *Türkiye’de İstihdama Sosyo-Ekonomik Bir Bakış (1990-2019) İçinde* (s. 269-284), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karagöz, R., (2007). *Almanya Yeni Yurt Son Göçün Anatomisi*, İstanbul: Fide Yayınları.
- Kapluhan, E., (2015). Geographical Analysis of Worker Emigration from Turkey to Germany between 1960 and 1980, Recep EFE, Metin AYIŞIĞI, Ömer DÜZBAKAR, Mehmet ARSLAN (Ed.), *Turkey at the Beginning of 21st Century İçinde* (532-543), Sofia: St. Kliment Ohridski University Press
- Kırmızı, B. (2016). “Göçmen Türklerin Almanya’da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(3), 145–156.
- Mert, S., (2010). *Köyüm, Yurdum ve Almanya*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mortan, K. Sarfati, M., (2011). *Vatan Olan Gurbet Almanya’ya İşçi Göçünün 50. Yılı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdamar, Emine Sevgi (2004), Alman sanatında Avrupalı Türk fırtınası, Hürriyet Gazetesi Avrupa Baskısı, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alman-sanatinda-avrupali-turk-firtinasi-204326>, Erişim Tarihi: 26.06.2022.
- Özdemir, A., (2014). *Acı Vatan Bir Garip Kul Birinci Neslin Almanya Hatıraları*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özer, H., Arıcan O., Yıldırım, E. E., Akgün K., Karadavut, A., Menteşe, M., Gümüştepe, P. N., (2017). *Zonguldak’tan Almanya’ya Göç Hikayeleri*, Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 16.
- Öztürk, M., (2014). *Coğrafya Eğitiminde Araştırma*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Pegem Yayınları.

- Perşembe, E., (2005). *Almanya'da Türk Kimliği*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Sirkeci, İ., (2020). "Göç Meselesi", *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi Göç Meselesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Şahin, B., (2010). "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme", *Bilig Dergisi*, Sayı :55, ss. 103- 134.
- Şahin, S. (2012). "Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Araştırmalar E-Dergisi*, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/DrSedatSahin.pdf>, Erişim tarihi: 25.06.2022.
- Şahin, S., (2017). "Almanya ve Avusturya'da Dördüncü Kuşak Türk Gençleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, ss. 281 – 291.
- Şişman, B., (2005).Berlin'de Yaşayan Türk Gençlerinin Kültürel Kimlikleri Üzerine Bir Araştırma, *Millî Folklor*, 17 (68), ss. 96-109.
- Tümertekin, E., Özgüç, N., (2004). *Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekan*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Ünver, C., (2003). Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 45, ss. 177-226.
- Yaprak, Ş., (2013). "Uluslararası Emek Göçü Bağlamında Almanya'ya Türk İşgücü Göçü ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", *International Conference On Eurasian Economies 2013, SESSION 1D: Uluslararası Sorunlar*.
- Yıldırım, A., Şimşek H., (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırımoglu, H., (2005). "Uluslararası Emek Göçü Almanya'ya Türk Emek Göçü", *Kamu-İş Dergisi*, 8(1). ss. 1-24.